

BAKONYI ISTVÁN

SOBOR ANTAL KEVÉSBÉ ISMERT REGÉNYEI

(MOST LENNE 80 ÉVES)

A Székesfehérváron élt és 2010 tavaszán elhunyt József Attila-díjas író, Sobor Antal a novellisztikában és a regény műfajában is maradandót alkotott. Kár, hogy a magyar irodalmi közvélemény viszonylag keveset tud róla. Arról az íróról, aki már a hatvanas évek elején korszakalkotó elbeszéléssel jelentkezett. *Az éjjel hazamentek a katonák* c. műve nagy siker volt, igazi antológiadarab azóta is. Arról nem is beszélve, hogy rangos színművészek közreműködésével hamarosan rádiójáték lett belőle. Abban az időben, amikor pedig nem dúskáltunk ilyen tárgyú irodalmi alkotásokban. A fiatal Sobor ugyanis a Don-kanyarban szenvedő katonákról írt igen hitelesen és nagy drámai erővel. Korai novellája igazi remekmű, egy ígéretesen induló írói pálya első nagy értéke.

Aztán a vidéki tanári lét, a fővárosi forgatagtól való távolságtartás meg is hozta „eredményét”. Ugyan jeles kiadók adták ki műveit, ám igazi elismertségre sokáig nem számíthatott a székesfehérvári író. Ezzel persze nincs egyedül, hiszen az irodalmi élet folyamatai gyakran kiszámíthatatlanok, és bizony nem mindig működik a valóságos és igazságos értékrend. Elmondhatjuk ugyanakkor, hogy ő mindhalálig hű maradt az általa fontosnak tartott értékekhez. Ezek közé tartozik magyarsága, kereszténysége, esztétikai igényessége, alázata, szerénysége, derűje, embersége. Író, tanár és festő volt. Ez utóbbi tevékenységének megvoltak az ifjúkori előzményei, hiszen grafikáit hajdan közölte az *Élet és Irodalom* is, ám az igazi kibontakozásra utolsó pályaszakaszában került sor. A „vászonra vitt színeinek tisztaságát” L. Simon László is emlegette temetési búcsúszövegében. S valóban: itt is hangsúlyozhatjuk az életmű egységét, mert – bár autodidaktának tudhatta magát a képzőművészetben – hasonló eszmények bűvöletében írt és festett.

S ha már magyarságáról és hitéről szó esett, szögezzük le: mindezek a minőségek éltették azokat a regényeit, amelyek kevésbé ismertek, és főleg az író történelmi érdeklődéséről és érzékenységéről tanúskodnak. (Jelen

írásban most nem szólok a talán legismertebb két regényről, a *Hosszú háborúról* és a *Perelj, Uram!*-ről.) S ez azért lehetett így, mert kisgyermekkor óta vonzotta a magyarság története, annak dicső és kevésbé dicső számos mozzanata. Visszatérő témája a különböző korokban kitört háború, ám mindennek semmiféle köze nincs valamiféle militáris szellemiséghez. Ellenkezőleg: az emberi sorsok fölsvillantásával, a szenvedő katonák helyzetének bemutatásával éppen a háborús örület ellen szól az írás és a humanizmus erejével. Ebben is következetes, hiszen *Az éjjel hazamentek a katonák* megírása óta mindvégig ez a szellemiség jellemezte. A török kori *Hosszú háború* és a XIX. századi *Perelj, Uram!* mellett a többi műve a XX. század viharairól szól.

Ebbe a sorba tartozik 1970-es első regénye, *Az utolsó nap*. Magán viseli ez a mű a megszületés korának eszmei környezetét, és az is látható, hogy a pályanyitó, remek elbeszélés után a regényíró itt még keresi a hangját. Persze ez természetes egy fiatal szerző esetében. A címben megjelölt idő a szenvedések és kínok végének reményében fogant, és ezt igyekszik érzékelteni írónk. A szó szoros értelmében vett felszabadulást, aminek persze tudjuk a propaganda-szerű jelentését is.

A mű hangütése máris epikus tehetséget sejtet. A Goldschmidt fiúk rendelkeznek egy egyedül maradt vércse sorsa fölött, miután egymást falták föl az éhhalállal küzdő ragadozók. Egy érdekes észrevétel: „Az ellentábor azt állította, hogy a vércsék sohasem falták volna föl egymást, ha nem teremtik meg ehhez a kényszerítő körülményeket.” Élénk képzettársításra inspiráló mondat ez! Gondolhatunk természetesen a háborúban meghasonlott emberre, aki a béke idején még a jobbik arcát mutatta, ám az értelmetlen öldökléskor kivetkőzött önmagából. A fiúk ítélezése pedig olyan, mint egy béketárgyalás. Aztán más írói erényekről tanúskodnak azok a részletek, amelyekben szép hangulatrögzítéseknek lehet tanúja az olvasó. Egy példa: „Az ég makulátlanul kék és ragyogó, ma elmaradnak róla az apró gombostűfejek, a bombavető. Pompás reggel, a nagy bérház fürdik a fényben, ragyog a két lépcsőház, ragyognak mindenütt a rézkilincsek.”

Ebben a regényben középpontban áll az emlékezés, miként azt láthattuk *Az éjjel hazamentek a katonák* c. novellában is. Itt például az Oroszországba masírozó katonák emléke idéződik föl egy mise emlékével együtt. A „boldog békeidők” már-már idilli hangulatát idézi meg Sobor, a vasárnap reggel meghittségével. Azt is megmutatja, hogy ezekkel az emlékezetes, múltbéli pillanatokkal szemben a gyermek és az ifjú sorsát, szellemiségét hogyan módosít-

ják a háborús szörnyűségek. Azt is láthatjuk, hogy a megpróbáltatások ugyanakkor nemesíthetik az embert, legalábbis azt, akiben megvannak az ehhez szükséges csírák. Az egyik szereplő, egy fiú például – persze jórészt dacból – azért nem megy el a templomba, mert így vállal szolidaritást egy zsidó fiúval. „Elegendő, ha Isten tudja, miért nem mentem el. Ő pedig tudja, és biztos vagyok benne, helyesli a döntésemet” – vallja.

Az ilyen és hasonló mozzanatokat igen finoman, érett technikával mutatja meg Sobor Antal. Elbeszélésének módja, nyelve és stílusa olyan elődök és kortársak hatását mutatja, mint pl. Németh László, aki az író tán legmeghatározóbb olvasmányélménye volt. (Tőle tudom, hogy a remekműveket, az *Iszonyt* és a *Gyászt* sokszor újraolvasta, és mindig új összefüggéseket és esztétikai értékeket fedezett föl bennük.) Hozzátehetjük, hogy ugyanakkor a Németh számára is alapvető élményt jelentő prousti tudatregény vonásait is fölfedezhetjük Sobornál. Gondoljunk csak az emlékezés sajátos technikájára, az időprobléma ábrázolására vagy éppen a síkváltásokra. Idesorolhatjuk ennek a regénynek azon mozzanatait, amelyekben fölidézi Gabi alakját, a szerelem első élményeit. Ehhez a lányhoz fűződik egyébként a nagy csalódás, hiszen beállt a németekhez.

Az *utolsó nap* érdemei közé sorolhatjuk, hogy apránként megmutatja a háború kevésbé közismert összetevőit, azokat a tényeket, amelyek egy regényben pontosabban leírhatók, mint a történettudományban. Természetesen arra is gondolhatunk, hogy a fikció lehetőséget teremt az emberi sors mélységeinek ábrázolására, arra, hogy meglássuk: az egyén hogyan élte át a történéseket. Az a tény, hogy mindez egy fiú szemszögéből látszik, különösen izgalmassá teszi az írói eljárást. Gyorsan megjelenik a halál réme is: az első bombatámadáskor az egyik barát szülei áldozatok lesznek.

Mindezek a dolgok egyértelműen a fölispermerhető városban, a Sobor Antal számára legfontosabb helyen, Székesfehérváron történnek meg. Például látatja a számos bombatámadást átélt vasútállomást és környékét. Szó esik a csodatevő kispapról, a legendás Kaszap Istvánról s a hozzá kötődő Prohászka templomról is. Természetesen – a regény természetéből következően – hiányzik a konkrét megnevezés, és ezzel is érzékelteti az író, hogy bárhol, Magyarországon megtörténhettek ezek az események. Fikció és realitás példás egységben van jelen ebben a műben, és ezek mellett fontos az önéletrajzi fogantatás is. Eképpen idézi föl a nagyanya alakját: „Nézem a fekete kendő keretében a kalács-fehér arcát, hallgatom a hangját. Szép beszédű asszony, szavában a Mezőföld muzsikál, a falu, ahonnan eljöttek – előbb Apámék,

aztán ők. Látom, ahogy szép ritmusban váltja egymást a kukoricaföldek mélyzöldje a gabona sárga, piros-barna tábláival a szelíden hajló, egymást ölelő és eleresztő dombok oldalain. Tág mezők, ligetek, kerek erdő, magas homokpart tetején akác, bodzadzsungel a lábánál, falában partifecskék apró odúi”. Ebben a szépséges, lírai elemekben is bővelkedő részletben megkapó, ahogy a nagymama alakja és a szülőföldi táj egymásba ölelkezik.

Aztán elérkezik a háború vége. Sobor Antal azt érzékelteti, hogy az óvóhelyekről följövő emberek valóban felszabadulásnak érzik a béke eljövételét. Azt is hozzá kell tennünk, hogy a mű megírása idején az írónak persze kellett bizonyos engedményeket tenni. Az oroszok rémtetteiről például alig eshet szó, csakhogy évtizedekkel később azt sajnálhatja az olvasó, hogy így a teljesen valós történelemábrázolás bizony akkor még váratott magára. Ugyanakkor érdeme Sobor Antalnak, hogy pl. 1945 húsvéti körmenetének leírása árnyalja a végkifejletet, a *Boldogasszony, anyánk* megidézése kétségkívül szép megoldás.

Sobor Antal regénye azt sugallja, hogy a múlttól számot kell adnunk, s óva int attól, hogy azt végképp el kellene törölni...

Ezt a regényt követték még háborús témájú művek, ám most essék szó inkább egy 1988-as regényről, az *Én, Virág Annáról!* Látható, hogy a régmúlt (a törökör, 1848-49, a két világháború) földolgozása után egyre inkább a jelen felé közeledik az írói pálya akkori mozgása. Persze van itt is múlt, hiszen a történet mintegy hat évtizedet ölel föl, s ezzel egyben teret engedve a közben végbement társadalmi változások rögzítésének.

Az egyes szám első személyű elbeszélés ugyanakkor csak a legfontosabb történésekre összpontosít, az epikus tömörítés példajaként. Árva kislányból lesz tanítónő a regény címszereplője, ám ennek a folyamatnak a leírása is inkább vázlatos, mintsem részletező. Sorsát a huszadik századi történelem is alapvetően befolyásolja, miközben a mezítlábas tanítókisasszony éli életét. Mellesleg újdonság az is a Sobor-életműben ekkor, hogy először egy nő sorsát mutatja be, benne többek között a Virág Anna rangján felüli első szerelmi házassággal, a boldogság szép pillanataival. Ahogy a fülszöveg szerzője látja: „Ízig-vérig regény: szerelem, siker, öröm és szenvedés árad minden sorából, egész balladisztikus hangvételéből.” Erre a megállapításra rímelnék az ilyen részletek: „És kifehéredik az udvar, a távoli jegenyék sora magas homokparttal. És fehér a kezem a szék karfáján, és – nicsak! – fekete ruhám is fehérbe vált, és ott állok, vég nélkül várok a pusztai utak találkozásában...”

A regény személyes hangja alkalmas arra, hogy a létezés mélységei megmutatkozzanak. A tények egymás mellé rendelésével, a már-már dokumentatív eszközök latba vetésével éri el az író ezt a hatást. Aztán a második világháború utáni helyzetben újra olvashatunk idillről, bár Anna férje sérülten tér haza a frontról. A személyes történet összhangban van a történelmi helyzettel, az egyedi az általánossal. A személyes sorshoz tartozik, hogy hosszú várakozás után megjelenik Miklós kötete. Anna ebben is hű társa a férjének, minden lépését támogatja.

Aztán újabb nehéz idők várnak rájuk, hiszen szó sincs valódi felszabadulásról, sokkal inkább az új diktatúra kialakulásáról. Főként az asszony ábrázolásából látszik, hogy az új helyzetben is milyen fontos emberi érték az önfeláldozás és az irgalom. S a külvilág egyre komorabbá válásakor következik be a személyes tragédia: a férj halála. Egy lírai elemekben gazdag részlet ezekből a pillanatokból: „Éreztem szapora lélegzését, forró lehetét egyik, majd másik mellemen, aztán a kettő között ahova arcát fúrta. Én is átöleltem, és akkor mindjárt megéreztem könnyét, hiába akarta elrejtteni előlem a sírását. Simogattam a haját, magamhoz szorítottam a fejét. Söhajtott nagyot, vagy lélegzetet vett, aztán nyomban kitért belőle a zokogás. Meg sem tudtam szólalni, elszorult a torkom. Vele zokogtam volna, ezt pedig nem akartam semmiképpen már. Csak simogattam némán. Vártam, hogy megnyugodjék szépen. Magam sem tudom, hogy mikor kezdtem el a ringatást. De egy idő után azt vettem észre, hogy ringatom a karomban. Úgy ringattam, mint egy gyereket.” (Nem tudom kihagyni, hogy jóval később, nemrégén maga az író súlyos betegsége és halála idején Márta asszony hasonló emberséggel és szeretettel vette körül férjét.)

Aztán később Virág Anna rátalál Andráusra, korábbi szerelmére, aki a második férje lesz. A korábbi asztalos inas ekkoriban politikai nevelőtiszt, ám a karrier ezúttal is megtörik. Sobor remekül érzékelteti a Rákosi-korszak embertelenségét, önkényuralmát. Törvényszerű lesz, hogy Anna is elveszíti állását, s az iskola után egy téglagyárba kerül. Így érkezünk el 1956-hoz is. Az igazsághoz tartozik, hogy a mű megírásakor még élt számos tabu, így természetes, hogy a forradalom és szabadságharc ábrázolása csak érintőleges. A lehetséges keretek között azonban írónk elment a határokig.

Az egész mű vonalán végighúzóódik egyfajta balladisztikus hangvétél: a főhősnő nevével kezdve, a tragikus és idillikus elemek keveredésén át a végkifejletig. Ugyanakkor a családregények sorához tartozik az *Én, Virág Anna*, hiszen Sobor Antal igen alaposan leírja Anna hozzátartozóinak sor-

sát is. A huszadik század kusza magyar valóságában próbálják megállni helyüket, és lehetőleg az értelmes cselekvést keresik. Győznek és elbuknak, néha menekülnek. Miként nemzetük egésze is.

Ui.: Sok évvel ezelőtt egy baráti társaságban a kiváló drámatudós, Bécsy Tamás arra biztatta Sobor Antalt, hogy írja meg a kor társadalmi regényét. A fentiek igazolják, hogy erre megvolt a lehetősége és a tehetsége. Ez a mű azonban nem született meg. Igaz, hogy később újabb műfaj kincseivel ajándékozott meg bennünket az író, hiszen naplójegyzetei korunk fontos le nyomatainak számítanak. A lezárult életmű így lett mégis teljes.

